

Przemoc w wychowaniu – Aneta Kolarska

Pojęcie przemocy w znaczeniu ogólnym oraz w odniesieniu do wychowania

Przemoc wg. definicji w Słowniku Języka Polskiego PWN "jest to siła przewodnicząca czyjaś siłę, fizyczna przewaga wykorzystywana do czynów bezprawnych dokonywanych na kimś, narzucona bezprawnie władza, panowanie, czyny bezprawne, dokonywanie z użyciem fizycznego przymusu, gwałt. Irena Pospiszyl skłonna jest nazwać przemocą wszelkie nieprzypadkowe akty godzące w osobistą wolność jednostki lub przyczyniającej się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby, wykraczającej poza społeczne zasady wzajemnej relacji."¹

Przemoc określa się nie tylko w zależności od tego, kto jest jej adresatem i sprawcą. Można wyróżnić różne formy przemocy:

- Przemoc fizyczna - określa się ją najogólniej jako wszelkie nieprzypadkowe użycie siły fizycznej wobec dziecka, a także świadome nie zapobieganie wyrządanej dziecku krzywdzie fizycznej. W ujęciu węższym, forma ta obejmuje spory zakres użycia siły fizycznej, polegający na zamierzonym zadawaniu ran fizycznych, rozmyślnego powodowania obrażeń, których rezultatem są nieprzypadkowe okaleczenia: stłuczenia, cięcia, złamania, pręgi, poparzenia, uszkodzenia narządów wewnętrznych itp.² Przemoc fizyczna to zachowanie agresywne skierowane przeciwko innej osobie, a dokładnie na ciało ofiary, które prowadzi do bólu i obrażeń fizycznych. Można wyróżnić dwie postacie przemocy fizycznej: czynną i bierną. Do formy czynnej zaliczamy poszturchiwanie, szczypanie, popychanie, gryzienie, szarpanie, kopanie, natomiast forma bierna przejawia się w zakazach mówienia.
- „Przemoc psychiczna - najogólniej określa się ją jako wszelkie zachowania dorosłych wobec dziecka, zarówno aktywne, jak i pasywne, które prowadzą do zniszczenia lub zaburzenia jego pozytywnego, konstruktywnego obrazu własnej osoby oraz - w efekcie - są przyczyną do zaburzonego i nieadekwatnego funkcjonowania

---

¹ Kuźma J., Szarota Z., Agresja i przemoc we współczesnym świecie Tom I, Kraków 1998, s.102

² Jarosz E., Przemoc wobec dzieci, Katowice 1998, s.22

społeczno-psychicznego dziecka w przyszłości, a także niedostosowania do wymagań. Jako przemoc psychiczną wobec dziecka traktuje się w literaturze przedmiotu bardzo szeroką gamę zachowań, obejmujących z jednej strony działania aktywne, np. różnorodne formy werbalnej agresji i wrogości wobec dziecka czy zachowania takie, jak terroryzowanie, straszenie, szantażowanie, wymuszanie lojalności, różne formy nadopiekuńczości lub nadmiernej kontroli, ograniczenie, wzbudzenie poczucia winy, upokarzanie, stawianie dziecka w sytuacji sprzecznych wymagań i komunikatów, nieposzanowanie godności osobistej i prywatności dziecka (...) z drugiej strony działania o charakterze pasywnym, takie jak: emocjonalne odrzucenie i zaniedbywanie potrzeb emocjonalnych dziecka, ignorowanie, izolowanie dziecka, unikanie interakcji z dzieckiem, deprywacja stymulacji.”³ Jest to przemoc werbalna, która powoduje cierpienie, ból emocjonalny, co wynika z poczucia poniżenia i zagrożenia.

- Przemoc jawna to przemoc grupowa lub interpersonalna, ale nakierowana na osoby obce. Ofiary przemocy zgłaszają się na policję, dlatego dostępne są dane o jej skutkach.
- Przemoc ukryta - można się z nią spotkać przede wszystkim w domu. Często akty przemocy rodzinnej nie są rejestrowane i nie są zgłaszane do odpowiednich służb i instytucji.
- Przemoc bezpośrednia, inaczej nazywana przemocą osobową, jest nakierowana wprost na osobę, która jest ofiarą.
- Przemoc pośrednia jest przemocą psychiczną, która ma na celu emocjonalne pogrążenie drugiej osoby bez bezpośredniego ataku na tą osobę.

Przemoc występująca w procesie wychowawczym odnosić się będzie do środowisk, w których ten proces się dokonuje, a więc w rodzinie, szkole, grupach rówieśniczych. W niniejszym opracowaniu skoncentruję się głównie na przedstawieniu najważniejszych aspektów tego negatywnego zjawiska społecznego, występującego w rodzinie oraz w szkole.

Przemoc w rodzinie.

Przemoc w rodzinie, to zamierzone i wykorzystujące przewagę sił działanie skierowane przeciw członkowi rodziny, które narusza prawa i dobra osobiste, powodując cierpienia i szkody.⁴

---

3 Jarosz E., Przemoc wobec dzieci, Katowice 1998, s.24

4 Kopaliński W., Słownik wyrazów obcych, Warszawa 1980.

Powszechne postrzeganie przemocy opiera się na założeniu, że jest to każdy akt godzący w osobistą wolność jednostki, zmuszanie jednostki do zachowań niezgodnych z jej własną wolą.

Przemoc w rodzinie przejawia się w: pastwieniu się nad żonami, dziećmi, osobami niepełnosprawnymi, chorymi psychicznie lub somatycznie, a także wykorzystywaniu seksualnym dzieci. Są to więc wszelkie odmiany złego traktowania tych członków rodziny, którzy nie są w stanie skutecznie się bronić.

W wielu rodzinach mają miejsce akty przemocy wobec współmałżonka oraz dzieci. Zjawisko to jest trudne do oszacowania, gdyż ofiary najczęściej ukrywają fakt bicia i wykorzystywania przed otoczeniem, rzadko również decydują się na fachową pomoc którejś z zajmujących się tą sprawą instytucji.

Szczególnie bolesnym aspektem stosowania przemocy w rodzinie jest kwestia maltretowania dzieci. Agresja pomiędzy małżonkami często przenosi się na dzieci. Kobiety bite przez mężów częściej stosują kary fizyczne wobec dzieci, a one przypuszczalnie kopiując wzorce z dzieciństwa, przeniosą do swoich przyszłych domów podobne metody wychowawcze.

Często pod słowem „kara fizyczna” kryje się nie tylko zwykły klaps, lecz również ostrzejsze formy represji, czyli tzw. „porządne lanie”. Kary fizyczne traktowane są jako normalna metoda wychowawcza, bez wnikania w dalsze konsekwencje dla psychiki i osobowości młodego człowieka. Dzieci są bite w każdym okresie życia, od niemowlęctwa począwszy, aż po okres całkowitej samodzielności. Niemały odsetek dzieci jest wręcz maltretowanych, doznają obrażeń wymagających hospitalizacji.

W literaturze przedmiotu najczęściej opisuje się cztery formy złego traktowania jednostki w rodzinie:

- „przemoc fizyczna,
- znęcanie psychiczne lub emocjonalne,
- wykorzystywanie seksualne,
- zaniedbywanie”⁵.

Przemoc fizyczna wobec dziecka obejmuje całą gamę form zachowania, które mogą występować w postaci czynnej lub biernej.

---

⁵ Krakowska M., Czarnecka W., Przemoc w szkole, Kraków 2000.

Czynne formy przemocy, to przede wszystkim bicie od klapsów czy policzków począwszy, poprzez bicie pięścią, przedmiotem, bicie „na oślep”. Dalej należy wymienić kopanie, zmuszanie do uwłaczających posług, wreszcie zachowania o wyjątkowej brutalności, takie jak: oparzenia, zadawanie ran ciętych, szarpanych, duszenie, usiłowanie lub dokonywanie zabójstwa.

„Przemoc fizyczna bierna przejawia się przede wszystkim w postaci różnego rodzaju zakazów, na przykład: mówienia w określonym czasie, chodzenia, załatwiania potrzeb fizjologicznych, areszt domowy itp.”⁶

Znęcanie się psychiczne jest najbardziej nieuchwytną, najbardziej zdradliwą formą maltretowania. „Organizacja Amnesty International, która zajmuje się ochroną praw człowieka, psychiczne znęcanie definiuje w sposób operacyjny, zaliczając do niego następujące formy zachowania.:

- „izolacja,
- ograniczenie snu i pożywienia,
- narzucanie własnych sądów,
- degradacja werbalna (wyzywanie, poniżanie, upokarzanie),
- hipnoza,
- narkotyzowanie,
- groźba zabójstwa.”⁷

Przypadki psychicznego znęcania się są ujawniane najczęściej w sytuacji przemocy fizycznej, dotyczą zwykle bardziej hałaśliwych form zachowania, takich jak: wyzywanie, oczernianie, wyszydzanie.

„Wykorzystywanie seksualne dzieci może wyrażać się w następujących formach:

- a) Akty pozbawione fizycznego kontaktu – należą do nich takie zachowania, jak: ekshibicjonizm, obsceniczne telefony, podglądactwo, fetyszyzm, a także eksponowanie ciała dziecka osobom dorosłym w celu zaspokojenia ich seksualnych pragnień, prezentowanie dziecku zdjęć pornograficznych, fotografowanie dziecka w celach pornograficznych.
- b) Akty związane z fizycznym kontaktem z dzieckiem – są to wszelkiego rodzaju pieszczoty o zabarwieniu wyraźnie seksualnym (zachowania należące do najtrudniej uchwytnych, szczególnie jeżeli są dokonywane przez osobę z najbliższej rodziny), masturbacja, stosunki analne, stosunki seksualne.

---

⁶ Obuchowska J., Przemoc w wychowaniu, „Kwartalnik pedagogiczny”, 1998, nr 4.

⁷ Pospiszyl J., Przemoc w rodzinie, Warszawa 1994.

c) Akty fizyczne o znamionach gwałtu – należą do nich wszelkie formy fizycznego kontaktu seksualnego z dzieckiem związane z uszkodzeniem ciała ofiary lub dające prawdopodobieństwo takich właśnie skutków.”⁸

Zaniedbywanie, jako forma krzywdzenia jednostki, jest w pewnym sensie zjawiskiem nietypowym. Mamy tu raczej (choć nie wyłącznie) do czynienia z zaniechaniem. Zaniedbanie rozumiane najogólniej, jako niezapewnienie lub uniemożliwienie zaspokojenia potrzeb jednostce zależnej, jest zjawiskiem obejmującym bardzo szeroką skalę zachowań. Przykładami takich zachowań są sytuacje, jakie stwarza konieczność zaspokojenia potrzeb dziecka.

Istnieje wiele typologii zaniedbywania. Jeden z najczęściej stosowanych podziałów przyjmuje jako kryterium efekt zachowania. Najczęściej wymienia się tu:

- zaniedbanie fizyczne,
- zaniedbanie emocjonalne lub psychiczne.

Często uwzględnia się w tym podziale jeszcze inne formy zaniedbania: edukacyjne, materialne, wychowawcze, opóźnienie rozwoju fizycznego pomimo braku organicznych podstaw.

W zależności od stosowanej formy przemocy wobec dziecka występują różne formy zachowania.

„Specyficzne zachowania dziecka wobec którego stosowana jest przemoc fizyczna to:

- lęk przed rozbieraniem się, np. na lekcji WF (obawa przed ujawnieniem obrażeń ciała – siniaków, zranień itp.),
- lęk przed nagłym dotykiem,
- strój nieadekwatny do pogody (np. ukrywający zranienia),
- lęk przed powrotem do domu,
- nadmierna agresywność lub apatia.”⁹

Zaniedbywanie może przejawiać się takimi objawami występującymi u dziecka, jak:

- „ciągły głód i niedożywienie oraz niska waga,
- brudne włosy oraz brudne i niewłaściwe ubranie,
- brak uwagi i zainteresowania ze strony opiekunów,
- objawy braku opieki medycznej,
- wałęsanie się po ulicy.”¹⁰

---

⁸ Podgórecki A., Patologia życia społecznego, Warszawa 1969.

⁹ Słownik języka polskiego, t. II, Warszawa 1979.

¹⁰ Wroczyński R., Wprowadzenie do pedagogiki społecznej, Warszawa 1966.

Ofiary przemocy rodzinnej cierpią na różnego rodzaju zaburzenia natury psychologicznej: często popadają w depresję, niepokój, niekontrolowane wybuchy płaczu, śmiechu, agresji, częste niezrozumiałe zmiany decyzji, niepewność, nieuzasadnione reakcje lękowe, ciągłe poczucie zagrożenia. Trudno od nich oczekiwać racjonalnych zachowań i konsekwencji, ponieważ ich umysłem cały czas rządzi strach przed sprawcą.

Przemoc w szkole.

Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży jako zjawisko społeczne przyjmuje różną postać i ma wielorakie uwarunkowania.¹¹ Zjawisko przemocy i agresji występuje również w szkole, gdzie w jej murach możemy zauważyć różne zachowania związane np. z poniżaniem uczniów, naruszaniem ich godności osobistej, itp. Te sytuacje mogą być związane ze strukturą szkoły, z jej przymusami, które dotyczą zarówno nauczycieli, jak i uczniów, tj. obowiązek uczenia, narzucona grupa, realizacja programu, metod nauczania i oceniania. Zachowania, które występują wśród uczniów, to. np. lekceważenie nauczycieli, znęcanie się nad kolegami i koleżankami, niszczenie sprzętów szkolnych. "Zachowania agresywne, uważane za rodzaj zaburzeń w kontaktach społecznych, mogą przyjąć w grupie rówieśniczej formę kłótni, bójek, dokuczania innym, skarżenia, złośliwych plotek. Przedmiotem agresji bywają i osoby dorosłe: rodzice, nauczyciele, sąsiedzi, osoby obie. W stosunku do nich agresja przejawia się w dokuczliwym zachowaniu się, wyśmiewaniu, uderzeniu. Poziom agresji uczniów uzależniony jest w pewnym stopniu od szkoły."¹² Niektórzy uczniowie cierpią w szkole z powodu źle układających się stosunków koleżeńskich. Często bywa tak, iż odrzuca się dzieci nieśmiałe, zamknięte w sobie, niekontaktowe, czasem zdarzają się dzieci rozpieszczone przez rodziców, zarozumiałe, lekceważące innych. Z badań socjometrycznych wynika, że prawie w każdej klasie znajdzie się jakaś osoba odrzucona przez resztę klasy, nikt nie przyjaźni się z nimi. Szkoła jest zbiorowiskiem dzieci o różnych temperamentach i poziomie moralnym. Wśród nich znajdują się jednostki dobrze wychowane, kulturalne, zgodne, koleżeńskie, ale również zdemoralizowane, agresywne, tyranizujące rówieśników. Solidarność koleżeńska nie dopuszcza do tego, by dzieci krzywdzone donosiły i skarżyły. W starszych klasach poskarżenie na kolegę może wywołać zemstę oraz wykluczenie z grona rówieśników. Dzieci bite nie ujawniają tego w domu, ponieważ interwencja rodziców może przynieść skutek

---

¹¹ Frączek A., Pufal – Struzik I., Agresja wśród dzieci i młodzieży. Perspektywa psychoedukacyjna, Kielce 1996, s.38

¹² Kuźma J., Szarota Z., Agresja i przemoc we współczesnym świecie Tom I, Kraków 1998, s.145

odwrotny do zamierzonego. Takie dziecko jest pozostawione samo sobie. Często agresywność ze strony kolegów skupia się na dzieciach, które jękają się, niedowidzą (noszą okulary), są bardzo małe i szczupłe, bądź zbyt tęgie, inaczej ubrane niż reszta - są przedmiotem szyderstwa, dokuczania. Uczniowie niepopularni stają się ofiarami szantażu ze strony agresywnych kolegów, żądają oni od upatrzonej ofiary pieniędzy lub określonych przedmiotów, papierosów. Ofiara zwykle podporządkowuje się żądaniom. Trudniejsza sytuacja powstaje, jeśli np. chłopiec "jest przymuszany, przez różne formy szantażu, do czynów przestępczych, takich jak kradzieże samochodów, włamania, wandalizm. Na szczególne niebezpieczeństwo narażone są jednostki podatne na sugestię, o małej dozie krytycyzmu, a także te, które mają „nudne” życie, a rozpiera je chęć przygód. Gdyby w szkole były organizowane ciekawe zajęcia pozalekcyjne, a w zastępach harcerskich - biwaki, podchody, gry terenowe, latem obozy, wówczas chęć przygód i potrzeba pokazywania własnej sprawności byłaby realizowana na zajęciach wartościowych wychowawczo. Z braku takich zajęć w domu, w szkole i w miejscu zamieszkania dorastający są wciągani w przygody wchodzące w kolizję z moralnością i prawem. Zdemoralizowani chłopcy, którzy namawiają do czynów przestępczych swych kolegów, często są związani z dorosłymi przestępcami. Kiedy nieletni zostaje zatrzymany, rodzice bywają ogromnie zaskoczeni, że spokojny, nie sprawiający trudności wychowawczych syn stanął przed sądem dla nieletnich. Podobne zdziwienie wyrażają także nauczyciele. Czy jednak wyciągają z tych smutnych faktów odpowiednie wnioski?"¹³ Przemoc w szkole, która jest wywierana przez zdemoralizowanych uczniów na ofiarach, jest trudnym zjawiskiem do wykrycia oraz stanowi tragedię dla wielu dzieci. Zjawiska przemocy w szkołach można rozpatrywać pod względem funkcjonowania podkultur młodzieżowych. Na terenie szkoły mają miejsce bójki, kradzieże, wymuszenia, wandalizm, itd. Telewizja, Internet oraz gry komputerowe również mają duży wpływ na zachowanie dzieci, gdyż występują w nich brutalne sceny, które mogą fascynować oraz zachęcać do jej okazywania." Dla eskalacji przemocy i agresji mają znaczenie m.in. takie czynniki, jak:

- ogólna aprobata dla tych zjawisk
- minimalizowanie negatywnej oceny skutków własnej grupy agresji w porównaniu z agresją 'innych'
- uzasadnienie agresywnego postępowania 'wyższymi racjami'
- anonimowość relacji interpersonalnych

---

¹³ Jundziłł I., *Dziecko – ofiara przemocy*, Warszawa 1993, s 95

- rozproszenie odpowiedzialności za zachowania agresywne w relacjach społecznych."¹⁴

Wychowanie nie ma za zadanie hamowanie działań agresywnych, ale ma zmienić z aspołecznych na prospołeczne formy postępowania. Trzeba również uświadamiać uczniom kary, jakie wynikają ze stosowania przemocy w stosunku do innych ludzi. "W celu przeciwdziałania przemocy i agresji należy:

- kształtować obraz świata, w którym dla osiągnięcia celu nie trzeba uciekać się do agresji, w którym gardzi się przemocą
- dbać o rozwijanie zainteresowań, budzenie pasji, umiejętne organizowanie czasu wolnego
- rozwijać kompetencje społeczne, uczyć asertywności, tolerancji i empatii (im większą empatią odznacza się dane dziecko, tym rzadziej dopuszcza się działań agresywnych)
- tworzyć warunki do rozwoju poprzez możliwość aktywności, samodzielności, rozmowy i aktywne słuchanie
- okazywać szacunek, zaufanie dziecku
- prezentować wzory prospołecznych zachowań w sytuacjach konfliktowych (modelowanie)
- tworzyć atmosferę życzliwości i przychylności

Uwarunkowania agresji i przemocy młodzieży są wielorakie, stąd i sposoby jej zapobiegania powinny mieć charakter kompleksowy."¹⁵

"Przeciwdziałanie agresji uczniowskiej jest rzeczywiście bardzo trudne i niestety, nie zawsze kończy się sukcesem. Efekty pracy nauczycielskiej bywają nieraz odległe w czasie lub zachodzą w psychice dzieci i pozostają niezauważone. Najważniejsze jest, by nigdy nie rezygnować z podejmowania wysiłków. Poczucie bezradności paraliżuje działania - nie wolno się mu poddawać, nawet jeśli nie zawsze i nie wszystko udaje się nam osiągnąć."¹⁶

Zachowania agresywne:

- "napastliwość fizyczna - używanie fizycznej siły przeciw innym, co obejmuje wdawanie się w bójki z innymi, lecz nie obejmuje niszczenia przedmiotów;

---

¹⁴ Kuźma J., Szarota Z., Agresja i przemoc we współczesnym świecie Tom I, Kraków 1998, s.145

¹⁵ Kuźma J., Szarota Z., Agresja i przemoc we współczesnym świecie Tom I, Kraków 1998, s.146

¹⁶ Danielewska J., *Agresja u dzieci – szkoła porozumienia*, Warszawa 2002, s. 53

- napastliwość słowna - wyrażanie negatywnych uczuć w formie i treści wypowiedzi. Forma obejmuje kłócenie się i wrzeszczenie, treścią mogą być groźby, przekleństwa i nadmierny krytycyzm;
- napastliwość pośrednia - zarówno okrężna jak i nie skierowana przeciwko komuś określönemu. Okrężne zachowanie się agresywne, takie jak złośliwe obgadywanie lub niszczenie cudzej własności, nie jest bezpośrednim atakowaniem znienawidzonej osoby, lecz uszkodzeniem jej poza jej plecami. Agresja nie skierowana przeciw komuś określönemu, taka jak ataki wściekłości wyrażające się w krzyku, rzucaniu się na ziemię, tupaniu nogami, rzucaniu przedmiotami, trzaskaniu drzwiami, jest wyładowaniem nie godzącym wprost w nikogo;
- negatywizm - zachowanie się opozycyjne, zazwyczaj skierowane przeciw zwierzchności. Obejmuje on odmowę współpracy, która może sięgać od biernego oporu do otwartego buntu przeciw prawu lub utartym zwyczajom;
- podejrzliwość - rzutowanie własnej wrogości na innych. Może polegać tylko na nieufności do ludzi, bądź też nawet na przeświadczeniu, że inni nam szkodzą lub zamierzają szkodzić;
- uraza - zazdrość i nienawiść do innych. Chodzi o uczucie złości do całego świata za urojone lub rzeczywiste krzywdy;
- drażliwość - gotowość do wybuchu negatywnych uczuć z byle jakiego powodu. Obejmuje wybuchowość, zły humor, rozdrażnianie i niegrzeczność;
- poczucie winy - uczucie, że się jest złym, że się uczyniło coś złego, odczuwanie wyrzutów sumienia.¹⁷

Pod wpływem rodziny kształtuje się osobowość dziecka, gdy wstępuje ono do przedszkola, później do szkoły, ponieważ poznaje otoczenie ma kontakt z rówieśnikami, z dziećmi młodszymi, starszymi oraz z nauczycielami. Pojawiają się u dziecka napięcia oraz konflikty. Nikt w takiej sytuacji nie zastąpi wsparcia ze strony rodziców. Okazanie zrozumienia wobec dziecka ułatwia prawidłowy rozwój osobowości.

---

¹⁷ Frączek A., Pufal – Struzik I., Agresja wśród dzieci i młodzieży. Perspektywa psychoedukacyjna, Kielce 1996, s. 139

Bibliografia:

- 1) Danielewska J., *Agresja u dzieci – szkoła porozumienia*, Warszawa 2002
- 2) Frączek A., Pufal – Struzik I., *Agresja wśród dzieci i młodzieży. Perspektywa psychoedukacyjna*, Kielce 1996
- 3) Jarosz E., *Przemoc wobec dzieci*, Katowice 1998
- 4) Jundziłł I., *Dziecko – ofiara przemocy*, Warszawa 1993
- 5) Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1980.
- 6) Krakowska M., Czarnecka W., *Przemoc w szkole*, Kraków 2000
- 7) Kuźma J., Szarota Z., *Agresja i przemoc we współczesnym świecie Tom I*, Kraków 1998
- 8) Obuchowska J., *Przemoc w wychowaniu*, „Kwartalnik pedagogiczny”, 1998, nr 4
- 9) Podgórecki A., *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969
- 10) Pospiszyl J., *Przemoc w rodzinie*, Warszawa 1994
- 11) *Słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa 1979
- 12) Wroczyński R., *Wprowadzenie do pedagogiki społecznej*, Warszawa 1966